

ZENOBIA KNAKIEWICZ

ELEMENTY TEORII BANKOWEJ W POLSKIM SYSTEMIE PIENIĘŻNYM¹

I. WPROWADZENIE

W problematyce krótkookresowego regulowania równowagi rynkowej nie można pominąć zagadnień tworzenia pieniądza. Oczywiście jest bowiem, że w gospodarce towarowo-pięniężnej regulowanie to powinno następować za pomocą kształtowania strumienia pieniądza i funduszy nabywczych oraz kształtowania struktury dóbr i usług w ostatecznym podziale dochodu narodowego. Przyjmuje się, że istnieją współzależności między znaczeniem pieniądza a stopniem rozwoju gospodarczego i stopniem nasycenia rynku dobrami i usługami poszukiwanymi przez odbiorców końcowych. Im wyższy jest stopień rozwoju gospodarczego i im wyższy jest stopień nasycenia rynku dobrami i usługami znajdującymi zbyt, tym większa jest rola pieniądza w życiu gospodarczym. W takich okolicznościach najbardziej odpowiednia jest pieniężna metoda podziału wytworzonego produktu. Uwzględnia ona bowiem preferencje nabywców, a tym samym weryfikuje strukturę aktualnej produkcji i skłania do właściwego jej kształtowania w najbliższej przyszłości.

W rozwijającej się gospodarce Polski wzrasta rola pieniądza a w każdym bądź razie coraz większą uwagę zwraca się na zagadnienia pieniężne, zarówno w praktyce, jak i w teorii. Banki są, między innymi, zobowiązane do wykorzystywania kredytu i innych dostępnych środków działania, „dla zachowania równowagi pieniężno-towarowej i równowagi bilansu płatniczego”². Zakłada się, że utrzymanie równowagi rynkowej jest podstawowym celem polityki finansowej, a szczególnie polityki pieniężno-kredytowej.

Jeżeli więc tak duże znaczenie przywiązuje się do zagadnień pieniężnych, warto sobie zdać sprawę ze swoistych cech systemu pieniężnego,

¹ Opracowanie stanowi część pracy wykonanej w ramach problemu węzłowego 13.1. Doskonalenie metod centralnego planowania i zasad funkcjonowania gospodarki, grupa tematyczna — II 11 04. — Funkcjonowanie procesów bieżących.

² Tego rodzaju zadanie sformułowano m. in. w Instrukcji służbowej nr A-8 NBP wprowadzonej w kwietniu 1976 r., par. 18, p. 3.

w którym ten pieniądź jest tworzony oraz założeń teoretycznych uwzględnianych przy kreacji pieniądza. W rozważaniach prowadzonych w paru innych opracowaniach³ stwierdzam, że emisja pieniądza jest w naszym systemie walutowym zmienną endogeniczną układu gospodarczego, natomiast na kształtowanie się zasobów pieniężnych wpływają zarówno czynniki ekonomiczne, jak i pozaekonomiczne (przy założeniu stałości rozwiązań technicznych). Ze względu na to, że na endogeniczne cechy pieniądza zwracała szczególną uwagę szkoła bankowa, nasuwają się następujące pytania: 1) czy i w jakim zakresie występują w naszym systemie pieniężnym elementy teorii bankowej⁴, 2) na czym polegają różnice i podobieństwa między teoretycznymi podstawami realizowanego u nas systemu pieniężnego a teorią bankową.

Problemy te wydają się ważne dlatego, że w żadnym z dotychczasowych naszych opracowań poświęconych sprawom pieniądza nie nawiązuje się do teorii bankowej. Natomiast w literaturze zachodniej, dotyczącej gospodarki krajów socjalistycznych — jak to podkreśla T. M. Podolski — można się spotkać z opiniami, jakoby ekonomiści krajów socjalistycznych w pełni akceptowali teorię bankową, nic do niej nie wnosząc⁵. Nie jest to prawdziwe, jak to spróbuję wykazać rozpatrując założenia polskiego systemu pieniężnego. Istnieje wprawdzie łączność polskiego systemu pieniężnego z teorią bankową, ale nastąpił jej dalszy rozwój. Występuje ona aktualnie w postaci tzw. teorii produkcyjnego kredytu⁶. Chciałabym przy tym nadmienić, że nie ma powodu, aby się wstydzić łączności z teorią bankową. Znani ekonomiści J. R. Hicks i N. Kaldor zdają się uznawać przydatność teorii bankowej we współczesnych warunkach gospodarczych. Świadczą o tym ich prace poświęcone teorii i polityce pieniężnej.

Teoria produkcyjnego kredytu, będąca trzecim stadium teorii bankowej, stanowi znacznie zmodyfikowaną wersję początkowego stadium tej teorii (występującego w postaci pierwotnej teorii bankowej lub inaczej pierwotnej teorii *real bills*), jak i jej drugiego stadium, ukształtowanego w wyniku sporu między szkołą bankową a szkołą kruszcową. (To drugie stadium nazywam rozwiniętą teorią bankową). Istotne modyfikacje wpro-

³ Z. Knakiewicz, *O monopolu walutowym w systemie pieniężnym PRL*, *Ekonomista* 1972, nr 1 oraz *Charakterystyczne cechy systemu walutowego oraz obieg pieniężny w trzydziestoleciu Polski Ludowej*, Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny (RPEiS) 1975, nr 1.

⁴ Problematykę teorii bankowej z uwzględnieniem zależności występujących między teorią bankową, teorią dochodową i ilościową pieniądza omówiłam w: *Główne cechy i kierunki rozwoju teorii bankowej pieniądza*. Zeszyty Naukowe AE, seria I, z. 67, Poznań 1977.

⁵ T. M. Podolski, *Socialist Banking and Monetary Control: the Experience of Poland*, Cambridge 1973, s. 12.

⁶ *Kierunki rozwoju teorii bankowej omawiane w mojej pracy: Główne cechy i kierunki...*, op. cit.

wadzone do teorii produkcyjnego kredytu polegają na uwzględnieniu czasu, na dynamicznym ujęciu zagadnienia równowagi między popytą kredytu i popytem na kredyt. Jest to, jak sądzę, oczywistym następstwem rozwinięcia, zasygnalizowanego już przez A. Smitha, związku między ilością pieniądza a dochodem. Najbardziej istotną zmianą jest — moim zdaniem — wprowadzenie do teorii produkcyjnego kredytu ilościowej regulacji kredytu⁷.

II. ZAŁOŻENIA POLSKIEGO SYSTEMU PIENIĘŻNEGO

Znamienne jest, że obowiązujące akty normatywne wyraźnie podkreślają prawny charakter krajowych środków płatniczych (wykazuje to tab. 1), natomiast nie przewidują obowiązku pokrycia emisji pieniądza, ani też nie wyznaczają granic emisji. Z przepisów normujących działalność banków⁸, z przepisów wprowadzających kursy specjalne i kursy podstawowe z dopłatą⁹, jak i ustawy z dnia 28 X 1950 r. o zmianie systemu pieniężnego¹⁰ wynika, że nasz pieniądz nie jest ekonomicznie powiązany ze złotem. Jest to pieniądz wewnętrzny i niewymienialny¹¹.

Te cechy pieniądza wywierają duży wpływ na mechanizm funkcjonowania systemu walutowego. Problem ten jest bardzo złożony. Warunki funkcjonowania systemu walutowego są zarówno wynikiem całokształtu procesów gospodarczych przebiegających w określonym ustroju gospodarczym, jak i przyjętych rozwiązań systemów finansowych podstawowych podmiotów gospodarki finansowej państwa. Są one też skutkiem, a zarazem przyczyną obowiązujących zasad systemu bankowego, jak i założeń systemu pieniężnego i systemu kursów.

Jak wiadomo, polski system bankowy¹² jest systemem monobanku. W systemie tym Narodowy Bank Polski jest zarówno bankiem emisyj-

⁷ Z. Knakiewicz, *Główne cechy i kierunki...*, op. cit., s. 53.

⁸ Do najważniejszych w tym zakresie przepisów należą: ustawa z dnia 2 XII 1958 r. o Narodowym Banku Polskim (*Dz. U.* nr 72, poz. 356); uchwała nr 442/59 Rady Ministrów z dnia 10 XI 1959 r. w sprawie zatwierdzenia statutu Narodowego Banku Polskiego (nie publikowana); uchwała nr 195/69 Rady Ministrów z dnia 23 X 1969 r. w sprawie niektórych zadań i zmian statutu Narodowego Banku Polskiego (nie publikowana); ustawa z dnia 12 VI 1975 r. — prawo bankowe (*Dz. U.* nr 20, poz. 108) oraz uchwała nr 116 Rady Ministrów z dnia 27 VI 1975 r. w sprawie nadania statutu Narodowego Banku Polskiego (M.P. nr 23, poz. 257).

⁹ M.P. z 1957 r. nr 11, poz. 80 oraz nr 33, poz. 226.

¹⁰ *Dz. U.* nr 50, poz. 454.

¹¹ Na cechy te zwróciłam już uwagę we wcześniejszych opracowaniach (*O monopolu walutowym w systemie pieniężnym PRL*, *Ekonomista* 1972, nr 1).

¹² Całokształt problematyki polskiej bankowości został przedstawiony ostatnio w dwóch książkach: E. Drabowski, W. Jaworski, Z. Krzyżkiewicz, *Bankowość w gospodarce socjalistycznej* (Warszawa 1975) oraz M. Kucharski, W. Pruss, *Pieniądz i kredyt w socjalizmie (bankowość)*, wyd. II poprawione, Warszawa 1975.

nym, jak i centralną instytucją kredytową, oszczędnościową¹³, rozliczeniową i dewizową. Narodowy Bank Polski jest gestorem i koordynatorem całokształtu działalności związanej z zasilaniem gospodarki narodowej środkami finansowymi niezbędnymi do realizacji wieloletnich i rocznych narodowych planów gospodarczych¹⁴. W dziedzinie wewnętrznej gospodarki pieniężnej uprawnienia NBP dotyczą ogółu zagadnień związanych z obiegiem pieniężnym (gotówkowym i bezgotówkowym, czyli wkładowym), dotyczą zatem emisji banknotów i bilonu, kreacji kredytów oraz kształtowania całości obiegu pieniężnego. Wszystkie te zagadnienia wchodzą w zakres systemu pieniężnego, natomiast system walutowy obejmuje dodatkowo problematykę kursów. Jak mi się wydaje, odpowiadając na postawione we wstępie pytania można pominąć problematykę kursów¹⁵. W moim przekonaniu nieuwzględnienie tego zagadnienia nie wpłynie zniekształcająco na wyniki dociekań dotyczących ewolucji i przemian teorii bankowej w nowych warunkach.

W myśl przepisów, regulujących zakres czynności, uprawnienia i obowiązki Narodowego Banku Polskiego, prawnym środkiem płatniczym na terenie PRL są banknoty i monety opiewające na złote i grosze (zob. tab. 1). Można nimi regulować wszystkie zobowiązania pieniężne bez ograniczenia wysokości, przy czym wyłączne prawo ich emitowania przysługuje NBP. Wspomniane przepisy pomijają pieniądz wkładowy (bezugotówkowy), mimo że jego rola jest dominująca w naszym systemie płatniczym i rozliczeniowym. Podobne znaczenie ma on w strukturze zasobów pieniężnych w Polsce¹⁶. Okoliczności te pozwalają sądzić, że jest to tylko przeoczenie — zwłaszcza obecnie, gdy powszechnie się uznaje obie formy występowania pieniądza za pieniądz.

Głównym źródłem emisji pieniądza jest kredyt¹⁷, przy czym nie ma sztywnych i instytucjonalnych ograniczeń w dziedzinie kreowania pieniądza dla potrzeb gospodarki. Takie podejście do kwestii źródeł i zasad emisji pieniądza wyraźnie uzewnętrznia się w przepisach regulujących zakres czynności, uprawnienia i obowiązki Narodowego Banku Polskiego.

¹³ Narodowy Bank Polski stał się centralną instytucją oszczędnościową z chwilą wejścia w życie prawa bankowego ustanowionego ustawą z dnia 12 VI 1975 r. (Dz. U. nr 20, poz. 108).

¹⁴ W sposób najbardziej wyrazisty zostało podkreślone w ostatnim statucie nadanym NBP uchwałą nr 116 Rady Ministrów z dnia 27 VI 1975 (M.P. nr 23, poz. 257).

¹⁵ Ostatnio ukazała się monografia poświęcona kursowi walutowemu w naszej gospodarce (J. Wesołowski, *Kurs walutowy w gospodarce socjalistycznej*, Warszawa 1975). Z tego też powodu autorka czuje się niejako zwolniona od konieczności zajmowania się tą kwestią.

¹⁶ Por. Rocznik Statystyczny Finansów 1945-1967, s. 232-233; 1971, s. 271 i 1973, s. 245; Z. Knakiewicz, *Charakterystyczne cechy systemu walutowego...*, cyt. art., s. 152 - 153 i M. Kucharski, W. Pruss op. cit., s. 30 oraz 140 - 141.

¹⁷ Pomijam tu tzw. monetyzację walut, ponieważ ma ona stosunkowo małe znaczenie.

Uwypuklone to zostało w pierwszym statucie NBP, uchwalonym w 1958 r., w zmianach wprowadzonych do statutu NBP w 1969 r. oraz w nowym statucie NBP, obowiązującym od połowy 1975 r. Kierując się tymi datami można jednak wyodrębnić trzy okresy odznaczające się zróżnicowanymi, szczegółowymi rozwiązaniami, przyjętymi w przepisach prawnych. Ilustruje to tab. 1.

Podstawą działalności kredytowej są wieloletnie i roczne plany społeczno-gospodarcze, przy czym chodzi tu o zasilenie gospodarki narodowej w środki finansowe niezbędne do jej prawidłowego funkcjonowania i rozwoju, zgodnie z celami ustalonymi w tych planach. Zasada ta, wyraźnie (choć nie zawsze dość ostro w poszczególnych okresach) uwzględniona w założeniach polskiego systemu pieniężnego, stanowi podstawowe kryterium kreacji pieniądza. Narodowy plan społeczno-gospodarczy faktycznie określa rozmiary planu kredytowego, określa także w pewnym stopniu ramy popytu na pieniądź ze strony wszystkich podmiotów gospodujących¹⁸.

Chciałabym jednak podkreślić, że ostateczne rozmiary planu kredytowego wynikają z rozwiniętego bilansu finansowego państwa, który spełnia rolę instrumentu wewnętrznej koordynacji planowanych proporcji, jak również rolę instrumentu zachowania równowagi całego systemu finansowego państwa w fazie planowania gospodarczego i finansowego. Zależność ta, mimo że faktycznie istnieje, nie została wyraźnie uwzględniona w przepisach prawnych polskiego systemu pieniężnego. Tymczasem właśnie dzięki ścisłemu powiązaniu planu kredytowego z rozwiniętym bilansem finansowym państwa, plan kredytowy odzwierciedla całokształt więzi występujących między systemem bankowym a gospodarką narodową.

Banki nie tylko gromadzą środki pieniężne, ale kreują je (banki bowiem nie są tylko zbiornicą środków pieniężnych celem dalszego ich wypożyczenia), zasilając nimi gospodarkę narodową celem realizacji planowych zadań, wykorzystując już zgromadzone środki pieniężne, jak i nowo kreowane za pomocą działalności kredytowej. W systemie pieniądza kierowanego, do którego można zaliczyć nasz system pieniężny, pieniądź niejako wynika z kredytu, który jest jego najważniejszym źródłem.

W założeniach naszego systemu pieniężnego (tab. 1, p. 3) potraktowano plan kredytowy oraz plan kasowy jako główne regulatory emisji pieniądza i kreacji kredytu. Tymczasem plan kredytowy nie ogranicza, przynajmniej w aktualnej praktyce, możliwości uzyskania potrzebnego kredytu, a tym samym i pieniądza. Odpowiada to rzeczywistości tylko w fazie planowania gospodarczego i finansowego, natomiast w fazie realizacji planów gospodarczych plany te nie spełniają roli regulatorów. Wypada jed-

¹⁸ To ostatnie zagadnienie zamierzam bliżej rozpatrywać w opracowaniu poświęconym weryfikacji trafności przyjętych założeń w świetle funkcjonowania systemu pieniężnego.

Tabela I

Założenia polskiego systemu pieniężnego
(ujęte w przepisach regulujących zakres czynności, uprawnienia i obowiązki Narodowego Banku Polskiego)

Uwzględnione zagadnienia	Okres I od 2 XII 1958 do 22 X 1969	Okres II od 23 X 1969 do 26 VI 1975	Okres III od 27 VI 1975
1. Charakter pieniądza	Banknoty i monety opiewające na złoto i grosze są prawnym środkiem płatniczym na terenie PRL. Można nimi spłacać wszystkie zobowiązania pieniężne bez ograniczenia wysokości. Wyłącznie prawo ich emitowania przysługuje NBP	Bez zmian	Bez zmian
2. Podstawowe kryterium kreacji pieniądza	Potrzeby gospodarki narodowej	Za pomocą pieniądza i kredytu realizuje się założenia polityki finansowej, wynikające z wieloletnich i rocznych narodowych planów gospodarczych, planu kredytowego oraz wytycznych Ministra Finansów, wiążąc za pomocą kredytu zadania wynikające z tych planów z inicjatywą przedsiębiorstw, zjednoczeń i innych jednostek gospodarczych	Zasilanie gospodarki narodowej w środki finansowe niezbędne do jej prawidłowego funkcjonowania i rozwoju, zgodnie z celami ustalonymi w narodowych planach społeczno-gospodarczych
3. Główny regulator emisji pieniądza i kreacji kredytu	Plan kasowy i plan kredytowy oraz wytyczne Rady Ministrów i Ministra Finansów	Plan kasowy i plan kredytowy oraz wytyczne Ministra Finansów	Bez zmian (tak jak w okresie II)
4. Rola rezerw-kruszców	W ogóle nie uwzględniono	Bez zmian	Bez zmian

Uwzględnione zagadnienia	Okres I	Okres II	Okres III
5. Główne funkcje kredytu	Zaspokojenie potrzeb finansowych wynikających z planu kredytowego	Kredyt bankowy zarówno na finansowanie inwestycji, jak i na finansowanie środków obrotowych powinien być związany z określonymi zadaniami gospodarczymi. Powinien on by wykorzystywany dla maksymalizacji wyników ekonomicznych (przy prawidłowym zaangażowaniu majątku produkcyjnego) oraz dla rozwoju preferowanych kierunków produkcji i gałęzi gospodarki	Kredyt bankowy należy wykorzystywać do podniesienia efektywności gospodarowania jednostek gospodarki uspołecznionej, zapewnienia równowagi gospodarczej i finansowej oraz umocnienia dyscypliny finansowej i gospodarczej
6. Czynniki wpływające na rozmiary emisji banknotów i monet	Narodowy Bank Polski opracowuje plan kasowy, w którym określa rozmiary wzrostu lub spadku obiegu pieniężnego, wynikającego z potrzeb gospodarki narodowej	Bez zmian	Bez zmian
7. Czynniki wpływające na rozmiary kredytu	Potrzeby gospodarki narodowej	Bez zmian	Bez zmian
8. Możliwość nadmiernej emisji pieniądza i kreacji kredytu	Nie uwzględniono w sposób wyraźny, można jednak domniemywać, że uwzględniono tę możliwość. Wynika to ze statutowych uprawnień NBP	Bez zmian	Bez zmian

Uwzględnione zagadnienia	Okres I	Okres II	Okres III
9. Regulacja kreacji kredytu	<p>Nie określono bliżej zasad regulacji kredytu. Zobowiązano jednak bank do kontroli zgodności życia kredytów z ich przeznaczeniem oraz kontroli stanu zabezpieczenia kredytów</p>	<p>Przewidziano zróżnicowanie warunków kredytowania w zależności od osiąganych wyników ekonomicznych i stopnia dyscypliny płatniczej oraz realizacji dostaw. I tak przewidziano ułatwienia kredytowe wobec przedsiębiorstw wykazujących korzystne wyniki, a utrudnienia kredytowe (ograniczenia wysokości kredytów i wyższą stopę procentową) w stosunku do przedsiębiorstw wykazujących istotne nieprawidłowości</p> <p>Bez zmian</p>	<p>Tak jak w I okresie</p>
10. Regulacja emisji banknotów i monet	<p>Narodowy Bank Polski organizuje i reguluje obrót gotówkowy zgodnie z potrzebami gospodarki narodowej ujętymi w planie kasowym</p>		<p>Narodowy Bank Polski organizuje i reguluje obrót gotówkowy zgodnie z potrzebami gospodarki narodowej</p>

nak podkreślić, że analiza wykonania planów pieniężnych może dostarczyć ciekawych informacji o przebiegu zjawisk gospodarczych i stanowić podstawę i uzasadnienie podejmowanych decyzji przez właściwe organy.

Wypada z kolei zwrócić uwagę na zadania kredytu założone w przepisach prawnych. Zgodnie z kolejnymi statutami Narodowego Banku Polskiego¹⁹ oraz innymi przepisami regulującymi zakres czynności, uprawnienia i obowiązki NBP, kredyt bankowy — zarówno na finansowanie inwestycji, jak i finansowanie środków obrotowych — powinien być związany z określonymi zadaniami gospodarczymi, a także z wynikami ekonomicznymi przedsiębiorstw. Zależność tę uwzględniono zwłaszcza w uzupełnieniach statutu z 1969 r., jak i w statucie z 1975 r., wskazując że kredyt powinien być wykorzystywany do zwiększenia efektywności gospodarowania przedsiębiorstw, do maksymalizacji wyników ekonomicznych (przy prawidłowym zaangażowaniu majątku produkcyjnego) oraz do rozwoju preferowanych kierunków produkcji i gałęzi gospodarki, jak i do zapewnienia równowagi gospodarczej i finansowej oraz umocnienia dyscypliny finansowej i gospodarczej (zob. tab. 1, p. 5). Ponadto w 1969 r. przewidziano ułatwienia (nie określono zresztą jakie) dla przedsiębiorstw wykazujących się korzystnymi wynikami finansowymi i utrudnienia (w postaci ograniczeń wysokości kredytu i wyższej stopy procentowej) w stosunku do przedsiębiorstw wykazujących istotne nieprawidłowości w swej gospodarce.

Jak z tego wynika, w przepisach uwzględniono możliwość aktywnego oddziaływania kredytem na gospodarkę. Założono zatem takie zadania kredytu, które może on tylko w części spełnić w ramach istniejącego systemu zarządzania i systemu finansowania przedsiębiorstw. Na razie, jak mi się wydaje, systemy te nie stwarzają warunków do aktywnego oddziaływania kredytu na gospodarkę. Nie sprzyjają tym samym umocnieniu roli pieniądza, co wydaje się sprawą bardzo pilną.

Przepisy (zob. tab. 1, p. 2) regulujące działalność kredytową banku, wyraźnie także wskazują, że głównym zadaniem pieniądza jest słuzenie realizacji narodowych planów gospodarczych. Zgodnie z założeniami ujętymi w tych przepisach rozmiary działalności kredytowej, a tym samym rozmiary zasobów pieniężnych przedsiębiorstw, są przede wszystkim skutkiem działalności gospodarczej. Warto nadmienić, że tego rodzaju założenie jest w pełni prawdziwe tylko w warunkach stałości metod oraz techniki dokonywania rozliczeń finansowych czy płatniczych. Każda zmiana tych metod i technik wywiera znaczny wpływ na kształtowanie się rozmiarów zasobów pieniężnych przedsiębiorstw.

¹⁹ Pierwszy statut został nadany Narodowemu Bankowi Polskiemu uchwałą 442/59 Rady Ministrów z dnia 10 XI 1959 r. (nie publikowana).

III. RÓŻNICE I PODOBIENSTWA MIĘDZY TEORETYCZNYMI PODSTAWAMI POLSKIEGO SYSTEMU PIENIĘŻNEGO A TEORIĄ PRODUKCYJNEGO KREDYTU

W naszym systemie pieniężnym istnieje wiele rozwiązań podobnych do rozwiązań przyjętych w teorii bankowej, a zwłaszcza w jej trzecim stadium znanym pod nazwą teorii produkcyjnego kredytu, będących nowoczesną formą teorii bankowej, ukształtowanej w gospodarce kapitalistycznej. Istnieją jednak zasadnicze różnice, wynikające bądź z odmiennych ustrojów gospodarczych, bądź też z dalszego rozwoju niektórych założeń teorii bankowej. Przejdźmy zatem do próby syntetycznego wykazania różnic i podobieństw między teoretycznymi podstawami realizowanego u nas systemu pieniężnego a teorią bankową. Ujmuje to tab. 2. Jako podstawę porównań przyjęto założenia polskiego systemu pieniężnego, ujęte w przepisach regulujących zakres czynności, uprawnienia i obowiązki Narodowego Banku Polskiego od 1975 r. Założenia te niejako stanowią zręby polskiej teorii kredytowej obiegu pieniężnego. Zręby teorii produkcyjnego kredytu wyznaczają natomiast założenia ujęte w wytycznych polityki banków Systemu Rezerwy Federalnej, zamieszczone w sprawozdaniu z okazji dziesięciolecia tego systemu²⁰.

Przy dokonywaniu porównań starano się uwzględnić uwarunkowanie gospodarcze, nie zakładano jednak z góry, że istniejący model gospodarczy i finansowy jest zarazem konieczny i doskonały. Stawiając wnioski starano się brać pod uwagę obiektywne przesłanki (charakter socjalistycznych stosunków produkcji i poziom rozwoju gospodarczego), uważając, że niektóre praktykowane u nas rozwiązania (op. reglamentacja środków produkcji i tzw. rynek producenta) nie muszą być ani konieczne, ani racjonalne.

Zdając sobie sprawę z trudności porównań z uwagi na odmienne warunki ustroju gospodarczego, wypada podkreślić, że teoria produkcyjnego kredytu była związana awangardowym, jak na owe czasy, systemem pieniężnym. Był to wprawdzie system związany ze złotem, które było jednym ze składników pokrycia emisji banknotów, ale w założeniach polityki pieniężno-kredytowej dobitnie zaznaczono, że pokrycie złotem nie może stanowić wytycznej dla tej polityki. Wyraźnie już wtedy odchodzono od towarowego ujmowania pieniądza, przy czym można dopatrywać się załączków systemu pieniądza kierowanego. Podobnie nasz system pieniężny można uznać za postępowy. W chwili tworzenia zrębów aktualnego systemu pieniężnego w ogóle pominięto kwestie rezerw kruszcowych. Pierwszy statut Narodowego Banku Polskiego, w którym normowano

²⁰ Wytyczne tu ujęte są w: *Tenth Annual Report of Federal Reserve Board, Covering Operations for the Year 1923*, Guides to Credit Policy, tłumaczono w aneksie książki J. S. Lewiński, *Pieniądz, kredyt i ceny*, Warszawa 1932.

Nadałam im tabelaryczną formę już w poprzednim opracowaniu, w niniejszym wykorzystałam to dla dokonania omawianych porównań.

Porównawcze zestawienie różnic i podobieństw między teorią produkcyjnego kredytu a teoretycznymi podstawami polskiego systemu pieniężnego

1. Uwzględnione zagadnienia	Teoria produkcyjnego kredytu (założenia)	Teoretyczne podstawy polskiego systemu pieniężnego (założenia)
1. Główne zadania pieniądza	Pieniądz służy do obsługi obrotu gospodarczego	Pieniądz służy do zaspokojenia potrzeb gospodarki narodowej
2. Podstawowe kryterium kreacji pieniądza	Obieg pieniężny powinien być dostosowany do potrzeb przemysłu, handlu i rolnictwa	Zasilanie gospodarki narodowej w środki finansowe niezbędne do jej prawidłowego funkcjonowania i rozwoju, zgodnie z celami ustalonymi w narodowych planach społeczno-gospodarczych
3. Główny regulator emisji pieniądza i kreacji kredytu	Regulatorem emisji banknotów jest dyskonto weksli oraz obligacje skarbowe	Plan kasowy i plan kredytowy oraz wytyczne Ministra Finansów
4. Rola rezerw kruszcowych	Złoto jest składnikiem pokrycia emisji banknotów. Wysokość pokrycia złotem nie może jednak stanowić wytycznej dla zakresu działalności i polityki pieniężno-kredytowej	W ogóle nie uwzględniono
5. Główne funkcje kredytu	Celem kredytu jest finansowanie normalnego ruchu towarów — od producenta do konsumenta. Chodzi o dostosowanie kredytu do strumienia towarów. Banki za pomocą działalności kredytowej powinny uzupełniać cały potrzebny kapitał obrotowy	Kredyt bankowy należy wykorzystywać do podniesienia efektywności gospodarowania jednostek gospodarki uspołecznionej, zapewnienia równowagi gospodarczej i finansowej oraz umocnienia dyscypliny finansowej i gospodarczej

Uwzględnione zagadnienia	Teoria produkcyjnego kredytu (założenia)	Teoretyczne podstawy polskiego systemu pieniężnego (założenia)
6. Czynniki wpływające na rozmiary emisji banknotów i monet	<p>Ogólna ilość pieniądza zależy od ruchu i zmian poziomu cen. Część ogólnej ilości pieniądza znajdujących się w obiegu wpływa na kształtowanie się poziomu cen. Zmiany poziomu cen oddziałują na kształtowanie się części skarbionej pieniądza, tj. na indywidualne rezerwy kasowe i rezerwy kasowe banków.</p> <p>Przyczyny, które wpływają na podniesienie cen wpływają także na zwiększenie popytu na kredyt. Taką przyczyną jest oczekiwanie korzystnych zmian w przyszłości</p>	<p>Narodowy Bank Polski opracowuje plan kasowy, w którym określa rozmiary wzrostu lub spadku obiegu pieniężnego, wynikające z potrzeb gospodarki narodowej</p>
7. Czynniki wpływające na rozmiary kredytu	<p>Nadmierna emisja banknotów jest możliwa. Nadmierna kreacja kredytu wystąpi, gdy udziela się kredytu na cele nieprodukcyjne i spekulacyjne</p>	<p>Potrzeby gospodarki narodowej</p>
8. Możliwość nadmiernej emisji pieniądza i kreacji kredytu	<p>Istnieje potrzeba regulowania kredytów w zależności od cyklu koniunkturalnego. W czasie ożywienia potrzebne jest hamowanie działalności kredytowej, natomiast w czasie застоju potrzebny jest rozwój tej działalności. W każdej fazie cyklu należy stosować zarówno ilośćowo, jak i jakościową regulację kredytu</p>	<p>Nie uwzględniono w sposób wyraźny. Można jednak domniemywać, że brano to pod uwagę. Wynika to ze statutowych uprawnień NBP</p>
9. Regulacja kreacji kredytu i regulacja emisji banknotów i monet	<p>Istnieje potrzeba regulowania kredytów w zależności od cyklu koniunkturalnego. W czasie ożywienia potrzebne jest hamowanie działalności kredytowej, natomiast w czasie застоju potrzebny jest rozwój tej działalności. W każdej fazie cyklu należy stosować zarówno ilośćowo, jak i jakościową regulację kredytu</p>	<p>Nie określono bliżej zasad regulacji kredytu. Zobowiązano jednak bank do kontroli zgodności zużycia kredytów z ich przeznaczeniem oraz kontroli stanu zabezpieczenia. Wyraźnie wskazano, że NBP organizuje i reguluje obrót gotówkowy zgodnie z potrzebami gospodarki narodowej</p>

sprawy emisji banknotów, nie przyjął przepisów ówczesnego statutu Gosbanku ustalającego, że emisja biletów bankowych jest zabezpieczona złotem, innymi kruszcami szlachetnymi oraz innymi aktywami Banku. Nasz system pieniężny jest właściwie od samego początku systemem pieniądza kierowanego²¹.

Jak wynika z tab. 2, pozostało nie zmienione podstawowe założenie teorii bankowej (uznawane we wszystkich jej stadiach), dotyczące głównych zadań pieniądza w życiu gospodarczym. W teorii bankowej uznawano, że pieniądz jest pochodną, a nie źródłem przebiegu zjawisk gospodarczych. Wskazano, że ceny nie zależą od ilości pieniądza, lecz odwrotnie, ceny wpływają na ilość pieniądza. Uznawano, że ilość pieniądza i jego siła nabywcza są przede wszystkim skutkiem, a nie przyczyną działań podmiotów całego układu gospodarczego. Inaczej mówiąc teorię bankową, jak to już zresztą wspomniano, cechuje endogeniczne ujęcie pieniądza. W tym więc zakresie teoretyczne podstawy polskiego systemu pieniężnego stanowią kontynuację tez teorii bankowej. Wypada jednak zaznaczyć, że i tu nastąpił pewien rozwój.

W ogólności założenia naszego systemu pieniężnego podporządkowane zostały głównej tezie teorii bankowej o endogenicznym charakterze pieniądza, a nawet jeszcze bardziej je uwypuklono. Wypada przy tym podkreślić, że w polskim systemie pieniężnym uwzględniono także kwestię kredytowania potrzeb gospodarstw domowych (ludności), co nie było w ogóle brane pod uwagę w teorii produkcyjnego kredytu. Uwzględniając kredytowanie potrzeb gospodarstw domowych wzięto pod uwagę popyt całego układu gospodarczego, a nie tylko jego poszczególnych elementów. Kształtowanie kredytu, a szerzej mówiąc, obiegu pieniężnego, obejmuje więc w szerokim zakresie regulację całości działalności kredytowej banków. Jest przy tym charakterystyczne, że w założeniach systemu pieniężnego bierze się pod uwagę możliwość oddziaływania kredytu na efektywność gospodarowania, jak i na równowagę gospodarczą.

Istotnej modyfikacji uległo drugie podstawowe założenie teorii bankowej (uznawane z niewielkimi zmianami we wszystkich jej stadiach), dotyczące kryterium kreacji pieniądza²². W teorii bankowej uznawano, że obieg pieniężny powinien być dostosowywany do tzw. wymagalnych potrzeb przemysłu, handlu i rolnictwa (ta trzecia gałąź była wymieniana tylko w teorii produkcyjnego kredytu). W polskim systemie pieniężnym silniej zaakcentowano endogeniczny charakter pieniądza, podkreślając, że celem systemu kredytowego jest zasilanie całej gospodarki narodowej w środki finansowe niezbędne do jej prawidłowego funkcjonowania i rozwoju, zgodnie z celami ustalonymi w narodowych planach społecz-

²¹ Przyjęty parytet złoty naszej jednostki pieniężnej 0,222168 g czystego złota był wyrazem sztucznej a nie faktycznej więzi ze złotem.

²² Z. Knakiewicz, *Główne cechy...*, s. 49 - 53.

no-gospodarczych. W świetle obowiązujących zasad kredytowych, z kredytu bankowego mogą zasadniczo korzystać tylko te jednostki gospodarcze, które osiągają dochody umożliwiające im spłatę zaciągniętego kredytu²³. Są nimi przedsiębiorstwa uspołecznione, realizujące w pełni zasady rozrachunku gospodarczego, a także producenci indywidualni (rolnictwo indywidualne i rzemiosło). W mniejszym zakresie mogą korzystać z kredytu gospodarstwa domowe.

Jak z poprzednich uwag dotyczących założeń polskiego systemu pieniężnego wynika, plany społeczno-gospodarcze i ich realizacja stanowią kryteria regulacji kredytów. Teoretycznie rzecz biorąc, jest to łatwo uchwytne kryterium jakościowe znacznie lepsze niż tzw. wymagalne potrzeby przedsiębiorstw uwzględniane w III stadium rozwoju teorii bankowej, tj. w teorii produkcyjnego kredytu²⁴. Były one bowiem jedynie ogólną wytyczną i nie stanowiły jednoznacznej wielkości. Ustalając *ex ante* ilość potrzebnych kredytów, bierze się u nas pod uwagę ich rodzaje, kierując się przy tym wymogami dotyczącymi zachowania równowagi gospodarczej, a zwłaszcza rynkowej. Można przeto powiedzieć, że w przyjętych założeniach systemu pieniężnego nastąpiła istotna modyfikacja podstaw przyjętych w III stadium teorii bankowej, a nie bierne przetransponowanie teorii bankowej do nowych warunków.

W teorii finansów socjalistycznych kredyt zalicza się do scentralizowanych funduszy systemu finansowego państwa. Z tego również powodu istnieją ściśle związki między działalnością kredytową i emisyjną banku oraz dążność, aby działalność kredytową skoordynować z procesami rzeczowymi, wynikającymi z planów. Koordynację tę ułatwia system monobanku oraz nałożony na przedsiębiorstwa uspołecznione obowiązek korzystania z kredytów²⁵ i to w ściśle określonych granicach wyznaczonych przez planowane zmiany w strukturze majątku i funduszach zdecentralizowanych. Nastąpiła więc znaczna modyfikacja drugiego podstawowego założenia teorii produkcyjnego kredytu, a mianowicie tzw. wymagalne potrzeby przedsiębiorstwa zostały zastąpione określonymi potrzebami przewidywanymi w planach i wynikającymi z przyjętych zasad systemu finansowego państwa i narodowych planów społeczno-gospodarczych.

W moim przekonaniu przyjęte kryterium kształtowania kredytu jest obiektywnie uwarunkowane. Realizacja podstawowego kryterium zależy jednak od sprawności planowania, racjonalności działania przedsiębiorstw (nie można na przykład fałszywie interpretować priorytetu zadań rzeczowych) oraz od pełnej zgodności systemów finansowych gospodarki finansowej państwa z założeniami systemu pieniężnego.

Z omawianymi dwoma założeniami teorii produkcyjnego kredytu

²³ Zdarza się jednak, że do dochodów przedsiębiorstw zalicza się różnego rodzaju dotacje uzyskiwane z budżetu. Przykładem są państwowe gospodarstwa rolne.

²⁴ Z. Knakiewicz, *Główne cechy...*, s. 41 - 44.

²⁵ Istnieją tylko nieliczne wyjątki.

i polskiego systemu pieniężnego wiąże się zagadnienie funkcji kredytu. Zaczątki formułowania funkcji dochodowej kredytu można znaleźć w pierwotnym stadium teorii bankowej²⁶. Już wtedy podkreślano, że kredyt uwalnia przedsiębiorstwo od konieczności posiadania nieczynnych rezerw gotówkowych. W drugim stadium zwracano uwagę, że kredyt uzupełnia rezerwy pieniężne, przy czym działalność kredytowa powinna podążać za rozwojem handlu i przemysłu. W trzecim stadium teorii bankowej, tj. teorii produkcyjnego kredytu podkreślano, że banki (chodziło o banki zajmujące się udzielaniem kredytu krótkoterminowego) powinny uzupełniać za pomocą działalności kredytowej cały potrzebny kapitał obrotowy, przy czym kredyt powinien być dostosowany do strumienia towarów, wynikającego z normalnego ruchu towarów²⁷ (tab. 2). Szersze rozwinięcie funkcji kredytu mogło jednak nastąpić dopiero w systemie socjalistycznych stosunków produkcji.

W naszym systemie pieniężnym kredyt spełnia dwie bardzo istotne funkcje: emisyjną i dochodową. Pełnienie tych funkcji jest w naszej literaturze powszechnie uznawane mimo dyskusyjnego ujmowania²⁸. Pełniąc te funkcje kredyt umożliwia dostosowanie ilości pieniądza do potrzeb wynikających z procesów gospodarczych, niejako kształtując ilość tzw. pieniądza transakcyjnego i dochodowego. Celem działalności kredytowej jest kreacja ogółu ilości pieniądza bez względu na to, czy jest on potrzebny do kształtowania funduszy nabywczych gospodarstw domowych czy też funduszy nabywczych gospodarki uspołecznionej i indywidualnych producentów.

Ujmując szeroko funkcje kredytu w naszym systemie pieniężnym podkreślono, że kredyt należy wykorzystywać nie tylko dla zapewnienia równowagi gospodarczej i finansowej, ale także do podniesienia efektywności gospodarowania jednostek gospodarki uspołecznionej oraz do wzmocnienia dyscypliny finansowej i gospodarczej. Bliżej jednak nie określono zasad tego oddziaływania. W każdym bądź razie zasygnalizowano — jak to już wspomniano — możliwość aktywnego oddziaływania ze strony kredytu na procesy gospodarcze. W moim przekonaniu aktywne oddziaływanie kredytu można w naszym systemie gospodarczym łączyć zwłaszcza z kredytami inwestycyjnymi²⁹. Wynika to — jak mi się wydaje — stąd, że stosując kredyty inwestycyjne wpływa się na kształtowanie podstawowego elementu wzrostu gospodarczego.

Wypada tu nadmienić, że kredyty inwestycyjne nie były w ogóle przedmiotem zainteresowania teorii produkcyjnego kredytu. Zajmowano się jedynie kredytami obrotowymi, stawiając przy tej okazji tezę, że kre-

²⁶ Z. Knakiewicz, *Główne cechy...*, s. 36.

²⁷ Z kredytowania wyłączono tzw. spekulacyjne zapasy towarów.

²⁸ W sposób najpełniejszy zagadnienia te ujmują Z. Fedorowicz (*Podstawy teorii pieniądza w gospodarce socjalistycznej*, Warszawa 1975) i M. Kucharski (*Pieniądz, dochód, proporcje wzrostu*, wyd. 3, Warszawa 1972).

²⁹ Kwestia ta wymaga jednak bliższego zbadania.

dyty na cele nieprodukcyjne i spekulacyjne są przyczyną nadmiernej emisji banknotów i kreacji kredytu. Twierdzenie to dało asumpt do sformułowania wniosku o potrzebie ilościowej regulacji kredytu. Było to novum w teorii bankowej. Charakterystyczne jest, że wskazano na potrzebę ilościowej, jak i jakościowej regulacji kredytu stosownie do faz cyklu koniunkturalnego. Uznając konieczność regulacji kredytu w oparciu o tzw. kryteria jakościowe (którymi były tzw. wymagalne obrotowe potrzeby przedsiębiorstw trzech głównych gałęzi gospodarki, a mianowicie przemysłu, handlu i rolnictwa) stosowano tzw. *qualitative controls* w stosunku do popytu na pieniądź. Natomiast uznając potrzebę regulacji kredytu w oparciu o tzw. kryterium ilościowe (którym była zdolność kredytowa lub, inaczej mówiąc, odpowiednia płynność bankowa) zaczęto stosować tzw. *quantitative controls* w stosunku do podaży pieniądza. Chodziło w każdym przypadku o kredyty krótkoterminowe. Narzędziem regulacji zdolności kredytowej banku były przede wszystkim obowiązkowe minimalne rezerwy utrzymywane w jednym z dwunastu regionalnych banków Systemu Rezerwy Federalnej. Były nimi także: odpowiednio kształtowane stopa dyskontowa i portfel papierów wartościowych, będących przedmiotem operacji otwartego rynku.

W moim przekonaniu posługiwanie się tymi narzędziami jest możliwe i zasadne tylko w warunkach istnienia rynku pieniężnego i dwuszczeblowego systemu emisji pieniądza. Wydaje mi się przy tym, że rynek pieniężny jest tym czynnikiem, który decyduje o potrzebie regulacji ilościowej.

W świetle poprzednich rozważań nasuwa się wątpliwość, czy regulacja ilościowa może być u nas stosowana. Wydaje się bezsporne, że w przypadku jej ewentualnego stosowania nie można by posługiwać się tymi samymi narzędziami, które były uwzględnione w teorii produkcyjnego kredytu i są nadal stosowane we współczesnej gospodarce kapitalistycznej. Zdolność kredytowa banku, która była przedmiotem regulacji ilościowej, wynika u nas niejako z założeń planu społeczno-gospodarczego³⁰ i bilansu finansowego państwa. Na etapie planu występuje jedność zdolności kredytowej banku (czyli, inaczej mówiąc, możliwości podaży pieniądza) z popytem na pieniądź.

W przyjętych założeniach systemu pieniężnego państwa socjalistycznego uwzględnia się przede wszystkim potrzebę kształtowania kredytu i tym samym zasobów pieniądza od strony popytu na pieniądź, wskazując, że regulatorami emisji pieniądza i kreacji są niejako dwa plany pieniężne, plan kasowy i plan kredytowy. Plany te, jak już podkreślano³¹, mogą tylko częściowo pełnić swoje zadania.

³⁰ Jest to pewne uproszczenie. Milcząco zakładam, że ramy funduszków scentralizowanych i zdecentralizowanych wynikają z planu społeczno-gospodarczego.

³¹ Z. Knakiewicz, *O monopolu walutowym...*

Sprawa regulacji od strony popytu na pieniądz jest dość szeroko uwzględniona w szczegółowych przepisach. Przewidziano szereg sankcji, które mogą być stosowane w przypadku naruszenia zasad prawidłowej gospodarki przez przedsiębiorstwo. I tak bank może odmówić udzielania kredytu (części lub całości), żądać przedterminowej spłaty kredytu (części lub całości) lub przymusowo ściągnąć przeterminowane zadłużenie. Bank może podwyższać stopę oprocentowania kredytów obrotowych, może zaprzestać kredytowania działalności eksploatacyjnej, jak i wstrzymać finansowanie określonej inwestycji.

Przytoczone przepisy wskazują, że przewidziano regulację popytu na pieniądz za pomocą narzędzi zarówno jakościowej, jak i ilościowej regulacji działalności kredytowej. Wydaje się to przeoczeniem. Dotyczy ono podwyższania oprocentowania kredytu, które stanowi narzędzie regulacji ilościowej kredytu. Takiej regulacji, jak dotąd nie bierze się pod uwagę, ponieważ problem zdolności kredytowej w ogóle nie istnieje. Ponadto, na co już zwracał uwagę P. Sulmicki, podwyższanie stopy procentowej stanowi u nas niejako podwyższanie poprzeczki tym, którzy i tak jej przeskoczyć nie potrafią³².

Kończąc chciałabym podkreślić, że stosowanie regulacji (ściślej kształtowanie) działalności kredytowej od strony popytu na pieniądz jest w pełni zgodne z teorią bankową, jak i dochodową. Regulacja ta, w moim przekonaniu, z przyczyn subiektywnych nie przynosi spodziewanych efektów. Wydaje mi się, że jednym z pierwszych warunków sprawności jakościowej regulacji jest zniesienie tzw. rynku producenta, który powstał i był uzasadniony w pierwszym okresie szybkiego uprzemysłowienia kraju. Na etapie dość wysokiego rozwoju ogranicza on, jak mi się wydaje, sprawne działanie szeregu rozwiązań systemowych, jest przyczyną utrzymania niektórych rozwiązań działających antagonistycznie w stosunku do założeń polskiego systemu pieniądza. Hipotezy te wymagają empirycznego zbadania.

ELEMENTS OF BANKING THEORY IN POLISH MONETARY SYSTEM

Summary

The author tries to answer two questions: 1) Whether and to which extent elements of banking theory do exist in Polish monetary system? 2) What are the differences and similarities between theoretical principles of Polish monetary system and banking theory?

To answer these questions the author considers at first principles of Polish monetary system, which are formulated in regulations of functions, competence and responsibilities of the National Bank of Poland. The author distinguishes three periods

³² P. Sulmicki, *Miejsce kredytu obrotowego w planowaniu i zarządzaniu gospodarczym*, *Finanse* 1971, nr 11, s. 52.

characterized by particular and different regulations. In turn, the author compares specific features of principles of Polish monetary system accepted in the third period with principles of productive credit theory, presented in: Tenth Annual Report of Federal Reserve Board, covering operations for the year 1923, "Guides to Credit Policy".

The author states in conclusion, that some features of banking theory exist in Polish monetary system. There occurred, however, important modifications of principles accepted for the third period of banking theory, i.e. in productive credit theory, instead of passive transferring that theory into the conditions of a socialist state.